

Broedgevallen van de Raaf *Corvus corax* in Noord-Nederland

Aaldrik Pot & Willem van Manen

‘Wat weten we eigenlijk wel?’, eindigt Rob Bijlsma een artikel over Raven in Drentse Vogels 27 (Bijlsma, 2013). Vaak na jaren van waarnemingen van ogenschijnlijk territoriale paren die waarschijnlijk grote gebieden bestrijken en daarmee onderzoekers tot wanhoop drijven, beginnen geleidelijk aan steeds meer zekere broedgevallen op te duiken. Het begon allemaal in het westen van Drenthe en oosten van Friesland, maar lijkt zich nu ook naar het oosten van Drenthe uit te breiden. Tijd voor een tussenstand.

Mijn (Aaldrik Pot) fascinatie voor Raven is in oktober 2007 ontstaan. Ik was net naar Drenthe verhuisd, waar toen al Raven voorkwamen, maar de feitelijke vonk sloeg over in de bergen van Zwitserland. Hier zag ik hoe twee Raven een jonge Lammergier *Gypaetus barbatus* het leven zuur maakten en toen dat gelukt was een wervelende luchtshow opvoerden om de overwinning te vieren. Ik vertelde dit voorval aan een collega en sprak mijn hoop uit zoiets ooit mee te mogen maken rond mijn nieuwe woonplaats (zo’n luchtshow van Raven, de lammergier is iets te hoog gegrepen denk ik), waarop hij meldde af en toe een Raaf te zien op het Fochteloërveen. Vanaf dat moment heb ik vele uren besteed aan het zoeken naar- en begrijpen van Raven, met wisselend succes.

In 2015 deed ik een zoveelste poging om in mijn onderzoeksgebied in Noord-Drenthe een tweede ravennest te vinden. Het eerste broedgeval had zich gemeld in 2012 in de boswachterij Veenhuizen na een voorspel van drie jaar (Pot 2012). Op ten minste twee andere plekken in Noord-Drenthe houden zich nu gepaarde territoriale Raven op, maar een nest kon ik dit jaar (weer) niet vinden. De ervaring heeft echter geleerd dat je stug moet volhouden, want vroeg of laat duikt ergens in het gebied een nest op. Op dit moment is het aantal zekere broedgevallen van de Raaf in Drenthe nog klein, een goed moment dus voor een overzicht waarin ook het Drents-Friese grensgebied wordt meegenomen.

Ontwikkeling in Nederland en eerste waarnemingen in Drenthe

Na het uitsterven van de Raaf als broedvogel in ons land in de jaren 1920, nestelden er in 1976 voor het eerst weer Raven op de Veluwe (2) en Utrechtse Heuvelrug (1) (Renssen & Vogel 1993). Vrijwel zeker was dit het gevolg van het uitwennen van in gevangenschap opgegroeide Raven in de jaren ervoor in het kader van herintroductie van de Raaf in Nederland. Ook in Drenthe liepen in 1967-80 herintroductieprogramma’s bij Vledder, Dwingeloo en Schipborg, waarbij de vogels in gevangenschap wel jongen grootbrachten. Deze werden losgelaten of uitgewend, maar dit leidde niet

tot “wilde” broedgevallen in de omgeving (van Dijk & van Os 1982). Na een haperende aanloop begon de Nederlandse populatie, mogelijk aangevuld met wilde exemplaren uit de populatie die Nederland vanuit het oosten naderde, vanaf ongeveer 1985 exponentieel te groeien. In 1992 werden in Nederland 81 territoria vastgesteld, waarbij in ongeveer 50 gevallen een nest werd gevonden. In 1991 werd voor het eerst noordelijk van de Veluwe, op de Sallandse Heuvelrug gebroed. In Drenthe werden in 1982 en 1983 solitaire exemplaren waargenomen bij Gieten en Roden en het voorjaar van 1986 werden regelmatig twee vogels, mogelijk een paar, waargenomen bij Berkenheuvel. Pas in het voorjaar van 1993 werd hier weer een vogel waargenomen en in het voorjaar van 1995 werd een paar waargenomen in Boswachterij Smilde en het Aekingerzand (van den Brink et al. 1996).

Raaf, roepend in vlucht, Zwitserland, 18 oktober 2007 (Aaldrik Pot). *Calling Raven in flight.*

Zekere broedgevallen in Drenthe

Diever

In 2003 broedt er voor het eerst in 80 jaar weer met zekerheid een ravenpaar in Drenthe (Bijlsma 2003). In 1995 ziet Rob Bijlsma voor het eerst geregeld een territoriaal paar rond Berkenheuvel in het Drents Friese Wold en in 1996 is een paar aanwezig op het nabijgelegen Aekingerzand (Arend van Dijk). In de jaren daarop worden wel

Raven gezien, maar het gaat telkens om solitaire vogels. In 2002 verschijnt er weer een duo op een karkas op het Doldersummerveld. In 2003 vindt Bijlsma een nest in het Dieverzand en worden drie jongen grootgebracht. Dit paar is waarschijnlijk een van de bronnen van de huidige Drents-Friese populatie (Bijlsma 2013, zie ook tabel 1). Het paar bracht in 2015 vier jongen groot, maar had daar wel een vervolglegsel voor nodig. Het nest zat dit jaar in een Grove den *Pinus sylvestris*.

Ravenswoud

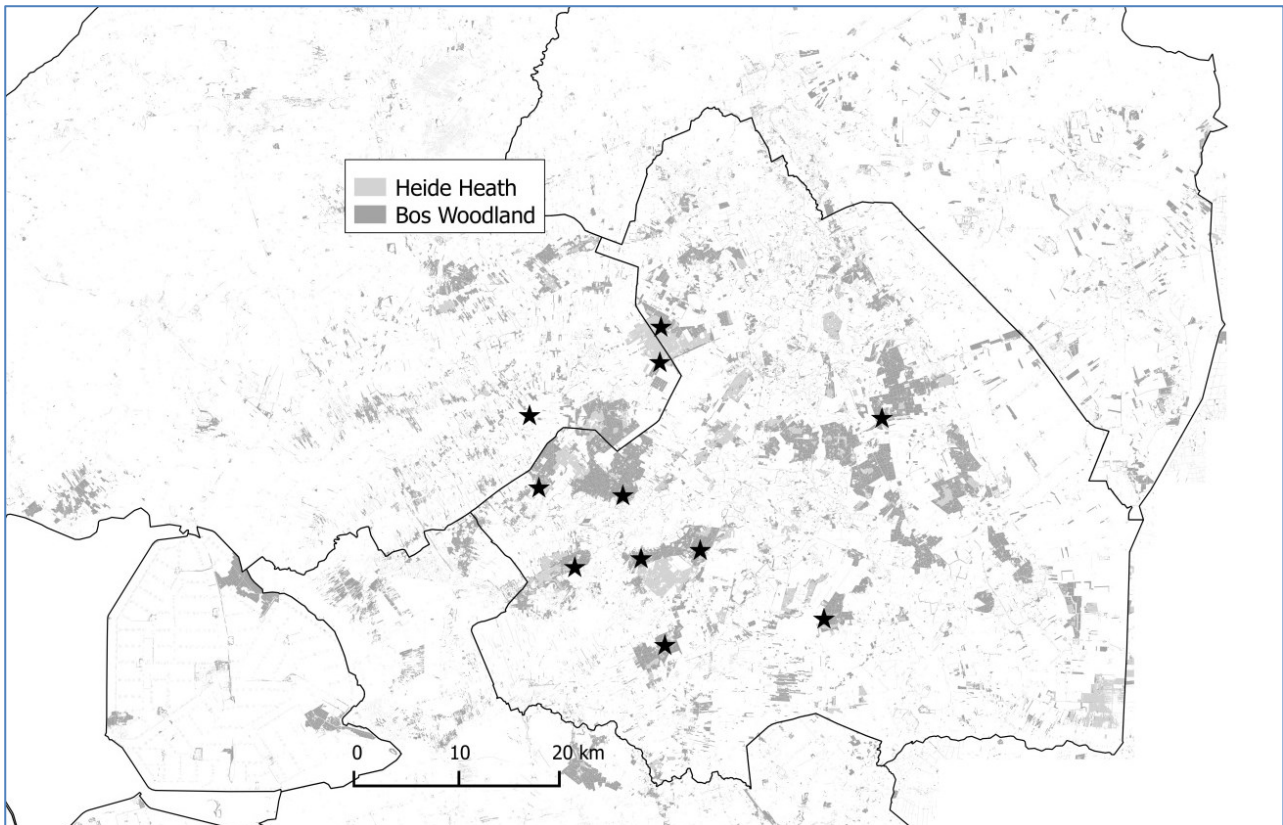
Ook Ravenswoud (Fr) heeft, afgezien van de naam, een lange voorgeschiedenis met veel waarnemingen van Raven. Van 2002 tot en met 2009 worden er alleen solitaire vogels gezien. In 2010 wordt er voor het eerst geregeld een paar gezien boven het Fochteloërveen en een jaar later wordt er gebroed. In 2015 heeft het Ravenswoudpaar vier jongen grootgebracht. Herman Feenstra ziet na het uitvliegen van de jongen geregeld een zevende vogel die zich bij de familiegroep voegt. Op zijn website (www.hetfochteloerveen.nl) vraagt hij zich af of er niet toch vijf jongen in het nest hebben gezeten. De nestboom was dit jaar een beuk *Fagus sylvatica*.

Veenhuizen

In 2012 broedt er voor het eerst een Raaf in de boswachterij Veenhuizen. Hier duurt de verlovingstijd iets korter, een jaar om precies te zijn (Pot, 2012). In 2011 hangt er langdurig een territoriaal paar rond in de Bieuw, een voormalig, nu met berken dichtgegroeid, heideterrein ten westen van Veenhuizen. Een jaar later kiezen ze toch voor een hoge Douglas *Pseudotsuga menziessii* in de boswachterij Veenhuizen tegen het Fochteloërveen aan. In 2013 wordt de idylle wreed verstoord. Op de dag dat we de jongen willen ringen, zien we hoe een Boommarter *Martes martes* een van de twee jonge Raven uit het nest heeft gehaald en al half heeft verorbert. Tijdens het ringen van het overgebleven jong kijkt de boommarter vanuit het topje van een nabijgelegen lariks toe (Pot 2013). De Veenhuizer Raven zijn geen topbouwers. De nesten vallen in de eerste jaren kort na het broedseizoen al weer uit de boom. In 2015 waait in een voorjaarsstorm eind maart de hele nestboom (Japanse lariks, *Larix kaempferi*) met het bewoonde nest om. Tot een vervolglegsel komt het niet.

Uffelte

Op het Holtingerveld bij Uffelte broeden voor het eerst Raven in 2012. Van 29 maart tot 29 april zijn ze door Arend van Dijk en waarnemers van de Vogelwacht Uffelte e.o. op en bij het nest dat in een Grove den zat, gezien. Op 2 mei wordt ditt nest gekraakt door een paartje Nijlganzen *Alopochen aegyptiaca*. In 2013 baltst het paar aanvankelijk weer bij dit, maar verplaatst zich daarna een km oostwaarts, waar het paar ook in 2014 rondhangt en baltst. Er wordt geen nest ontdekt en er worden geen vliegvlugge jongen waargenomen. In 2015 brengt het paar drie jongen groot in een nest in een Grove Den op de plaats waar de raven de vorige twee jaren rondhingen (www.vogelwachtuffelte.nl). Op het Holtingerveld en in de omliggende gebieden bij Havelte en Uffelte worden vanaf 2002 geregeld Raven waargenomen.

Figuur 1. Verspreiding van zekere broedgevallen van de Raaf in Drenthe, Groningen en Friesland in 2015.
Distribution of certain breeding cases of Raven in the three northern Provinces in The Netherlands.

Vledder

In 2012 wordt ook voor het eerst door Raven gebroed op de Vledderhof. Er vliegen vier jongen uit. In 2014 en 2015 werd door Arend van Dijk een nest in een Reuzenzilverspar (*Abies grandis*) gevonden. In beide jaren werd er in maart wekenlang op dit nest gebroed en in april werd het steeds voortijdig verstoord of verlaten

Dwingeloo

In 2009 worden op en rond het Dwingelderveld geregeld zes Raven gezien. Joop Kleine vermoedt dat de Raven in de buurt zijn geboren. Een nest wordt echter niet gevonden en het is niet uit te sluiten dat het hier om het Diever-paar gaat, dat ongeveer 6 km noordelijker broedde. In de jaren daarna worden veel Raven-waarnemingen verzameld, soms ook van paren met juvenielen. In 2014 wordt een paar met twee jongen gezien. Een jaar later worden er geregeld oudervogels gezien die voer transporteren naar een bosvak in het oostelijk deel van het Dwingelderveld. Op 25 mei wordt hier een paar met drie jongen gezien. Er kon ook nu geen nest worden gevonden, maar heeft hier zeer waarschijnlijk wel gebroed. Een meer westelijk levend territoriaal paar wordt in de laatste decade van mei gezien met twee jongen. Ook van dit paar kan geen nest worden gevonden.

Grolloo/Drouwen

De Raven in Boswachterij Gieten en Borger kennen al een lange voorgeschiedenis. Willem van Manen zag hier voor het eerst een territoriaal paar in 2002, maar bezocht het gebied daarvoor en daarna niet jaarlijks. In 2007 trof Martijn Bakker een paar met een bedelend jong bij een dood schaap op het Drouwenerzand. Willem van Manen kamde vervolgens de enigszins geschikte percelen rond het zand uit, maar kon geen Ravnennest vinden. In 2009 was wederom een paar aanwezig in Boswachterij Gieten en Borger, dat echter met zekerheid geen jongen grootbracht (Willem van Manen). Wel werden de Raven diverse malen gezien in de hoek waar in 2014 een nest werd gevonden in een Douglas door Hans Hasper en Willem van Manen (in 2010-13 is er niet gezocht). Het broedgeval mislukte in 2014 in de jongenfase (predatie Boommarter). In 2015 is het nest in de douglas wederom opgebouwd, maar in een vroeg stadium mislukt (Willem van Manen).

Ruinen

Kees van Eerde vindt in 2015 een nest in een Japanse lariks in de boswachterij Ruinen. Daar vliegen drie jongen uit. Ook hier worden al jaren een of meerdere Raven gezien.

Gees

Tijdens zijn rondes voor het Sovon Atlasproject vindt Koos van Zegeren in de westelijke helft van de boswachterij Gees een bewoond Ravnennest in een Beuk. Hij ziet geregeld een van de vogels voedsel naar het nest transporteren. Helaas heeft hij door een verblijf in het buitenland geen eieren of jongen kunnen vaststellen. In mei echter zag Joop Kleine regelmatig een paar Raven in deze hoek, zonder jongen. We gaan er dus van uit dat het broedgeval niet succesvol is geweest. In Gees hangt al een aantal jaren een territoriaal paar rond dat ook geregeld op het iets westelijker gelegen Mantingerzand wordt gezien.

Elsloo

Iets buiten Drenthe, in de buurt van Elsloo, brengt een paar Raven al sinds 2012 jaarlijks jongen groot. Ria Bakker uit Nijerbekoop ontdekt het paar in een wat groter bos op circa 700 meter van de broedlocatie van 2013-2015. Het paar wordt gevolgd door René Riem-Vis. Er vliegen in de afgelopen vier jaren in totaal twaalf jongen uit. Het eerste jaar broeden ze in een grove den, de laatste drie jaar in een es. In 2013 is het legbegin bepaald op 20 april, bijna twee maand later dan in andere jaren. Mogelijk gaat het hier om een vervolglegsel, na een mislukte poging op de oude locatie. Beide oudervogels zijn geringd, maar tot nu toe is het niet gelukt de metalen ringen af te lezen.

Tabel 1. Overzicht van de zekere broedgevallen Raven in Drenthe en Friesland en het jaarlijks aantal uitgevlogen jongen. *Review of certain breeding cases of Raven in Drenthe and Friesland and annual number of fledglings.*

Paar <i>Pair</i>	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Diever	3	3	0	0	4	3	4	4	3	4	3	4	4
Ravenswoud*	-	-	-	-	-	-	-	-	3	4	0	4	4
Veenhuizen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	1	1	0
Uffelte	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	3
Vledder	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	0	0
Dwingeloo oost	-	-	-	-	-	-	4?	-	-	-	-	-	3
Dwingeloo west	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Grolloo/Drouwen	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	0	0
Elsloo*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	4	2
Boswachterij Ruinen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Boswachterij Gees	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Totaal	3	3	0	0	5	3	7?	4	6	18	7	13	21

*In Provincie Friesland

Discussie

De eerste broedgevallen van Raven in Drenthe en het aangrenzende Friesland vonden plaats in het grensgebied van Friesland en Drenthe en ook de huidige verspreiding van zekere broedgevallen beperkt zich in grote lijnen tot de westelijke helft van Drenthe en het aangrenzende Friesland. We weten niet zo goed waardoor dit komt. De gedachte is aantrekkelijk om te denken dat het te maken heeft met de nabijheid van grote heidevelden die begraasd worden met schapen en ander vee, in combinatie met forse bossen, zoals het Aekingerzand in het Drents-Friese Wold en de omgeving van het Fochtelooërveen. Maar wanneer dat een belangrijke factor zou zijn, waarom werd er dan bijvoorbeeld niet eerder gebroed in het Dwingelderveld?

In dit artikel zijn de zekere broedgevallen (en liefst nesten) besproken. Maar inmiddels vliegen er veel meer Raven rond in de drie noordelijke provincies. Om een idee te krijgen staan hieronder de resultaten van het atlasproject van Sovon Vogelonderzoek Nederland op een rijtje.

In 2013-15 zijn op de bosrijke zandgronden in Groningen, Friesland en Drenthe in 48 atlasblokken Raven vastgesteld als mogelijke (15 blokken), waarschijnlijke (24) en zekere (9) broedvogel (www.vogelatlas.nl). Dat is een enigszins overtrokken beeld, omdat sommige ravenparen in verschillende blokken kunnen zijn geregistreerd in hetzelfde of in andere jaren. Verder kan verschil in interpretatie van waarnemingen een rol spelen. Deze atlasblokken concentreren zich echter niet alleen in de westelijke helft van Drenthe en aangrenzend Friesland (en Overijssel), maar ook in bosrijke gebieden op de Hondsrug en in Midden-Drenthe. Alleen in ZO-Drenthe ligt een geïsoleerd bezet atlasblok (Bargerveen). Bij het atlasproject in 1998-2000 werd de Raaf niet als broedvogel gemeld in de drie provincies (Sovon 2002).

De Drentse populatie heeft op dit moment waarschijnlijk eerder aansluiting met de populaties in Overijssel en op de Veluwe dan met de oostelijke populatie in Niedersachsen. Daar kwam de Raaf als broedvogel in 2004-08 nog zeer ijl verspreid voor in een gebied tot ongeveer 100 km oostelijk van Drenthe (Krüger *et al.* 2014).

Het loont de moeite om de ontwikkeling van de Raven in Noord-Nederland op de voet te volgen. Het is niet heel moeilijk om de echt territoriale en zich voortplantende Raven op te sporen. De ellende (of juist de uitdaging) zit hem, zoals al eerder aangehaald, in de paren die zich nog niet echt hebben gevestigd, waardoor de (aanvankelijk nog) enthousiaste onderzoeker tot wanhoop kan worden gedreven bij het zoeken naar een nest. Het blijkt echter dat de aanhouder in het geval van de Raaf gewoon wint, geef de moed dus nooit op!

Oproep

Pascal Gijssen is in 2013 in Nederland begonnen met het kleurringen van jonge Raven. Ook Rob Bijlsma en Willem van Manen gebruiken deze oranje ringen, met zwarte inscriptie. Om meer te weten te komen over verspreiding van deze jongen is het natuurlijk van belang om zoveel mogelijk terugmeldingen te krijgen (Bijlsma 2013). Hierbij nogmaals een oproep om het wel en wee van de Drentse Raven zo goed mogelijk te blijven volgen. Bij Pascal Gijssen (e-mail: vrs.hetgooi@gmailcom) kun je afgelezen kleurringen melden, maar alle andere meldingen en wetenswaardigheden over Raven in Drenthe zijn van harte welkom bij Aaldrik Pot. En als je hulp nodig hebt bij het zoeken naar een nest, er staat een klein leger enthousiastelingen tot je beschikking.

Nawoord

Aan het begin van 2015, op 3 februari 2015 om precies te zijn, kon ik, Aaldrik me nog verheugen in een ander interessant Raven-fenomeen. Ik fietste vanuit mijn werk naar mijn huis in Norg toen ik boven me een Raaf hoor roepen. Het was de veelgehoorde roep: crok-crok die door Derek Ratcliffe (1997) als ‘advertisement call’ wordt omschreven. Een soort aanwezigheidsmelding. Nog niet iets om in Drenthe tegenwoordig heel opgewonden meer van te raken. Toen ik werktuigelijk toch omhoog keek, bleek het niet om één Raaf te gaan, maar om een groep van tien! Langzaam ‘roeiden’ ze, al pruttelend, in oostelijke richting. Het duurde even voordat het tot me doordrong dat dit de allereerste keer was dat ik zo’n grote groep Raven in Drenthe zag. Was dit nou zo’n jongerengroep waar Bernd Heinrich prachtig over schrijft in zijn boeken ‘Ravens in Winter’ en ‘Mind of the Raven’ (Heinrich 1989, 2000)? Ook andere Raven-volgers hadden in Drenthe niet eerder zo’n grote groep gezien bleek na een consultatieronde per e-mail. Later in het jaar zag Tonnie Sterken aan de rand van het Fochteloërveen eveneens een grote groep en op 16 september zag Herman Feenstra 13 Raven samenklitten in een bosje achter zijn huis in het Fochteloërveen. Het ravengebied krijgt vaste voet aan de grond in Drenthe!

Dank

Dank aan Rob Bijlsma, Arend van Dijk, Joop Kleine, Tonnie Sterken, René Riem-Vis, Martijn Bakker, Kees van Eerde, Hans Kruk, Emiel Beijck, Koos van Zegeren, Edwin de Weerd en Herman Feenstra voor het delen van hun waarnemingen van al dan niet broedende Raven. Herman Feenstra ook bedankt voor het beschikbaar stellen van de prachtige actiefoto's.

Summary: Pot A. & van Manen W. 2015. Breeding Ravens *Corvus corax* in the Northern-Netherlands. Drentse Vogels 29: 12-21.

After reintroduction Ravens started to breed in The Netherlands from 1976 onwards and the population on the Veluwe (Central Netherlands) started to increase exponentially since 1985. In 1991 first breeding was recorded north from the Veluwe in the Province of Overijssel and first observations were recorded in the Province of Drenthe from 1982 onwards. First territorial behaviour in Drenthe was registered in 1986, but only in 2003 the first nest was found (Table 1). Occupying territories during several years prior to nesting seems to be standard in Drenthe, and drives ornithologists, eager to locate nests, insane. From 2010 onwards nests were discovered at a lot of new locations (Table 1, Fig. 1). Surprisingly the distribution is strongly biased tot the western part of the Province of Drenthe and the neighbouring part of Province of Friesland.

Adressen

Aaldrik Pot, Tortelstraat 4, 9931 KJ Norg, email: aaldrikpot@gmail.com

Willem van Manen, Talmastraat 112, 9406 KN Assen, email: willemvanmanen@hotmail.com

Literatuur

- Bijlsma R.G. 2003. Na 80 jaar afwezigheid broedt de Raaf *Corvus corax* weer in Drenthe. Drentse vogels 17: 51-69.
- Bijlsma R.G. 2004. Tweede broedgeval van Raaf *Corvus corax* in Drenthe. Drentse Vogels 18: 44-48.
- Bijlsma R.G. 2009. Het wedervaren van de Raaf *Corvus corax* als broedvogel in Drenthe. Drentse Vogels 21: 83-87.
- Bijlsma R.G. 2013. Is West-Drenthe een brongebied van Raven *Corvus corax* voor de wijde omgeving? Drentse Vogels 27: 118-120.
- Van den Brink H., van Dijk A., van Os B. & Venema P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Van Dijk A.J. & van Os B.L.J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Feenstra H. 2012. Ravenjongen uitgevlogen. www.hetfochteloerveen.nl/actueel_vvlg.asp?Id=1335084941
- Heinrich B. 1989. Ravens in Winter. Summit Books, New York.
- Heinrich B. 2000. Mind of the Raven. Harper Collins Publishers, New York.
- Krüger T., Ludwigs J., Pfürtzke S. & Zang H. 2014. Atlas der Brutvögel in Niedersachsen und Bremen 2005-2008. Naturschutz Landschaftspfl. Niedersachsen. Heft 48, Hannover.
- Ratcliffe D. 1997. The Raven. T. & A.D. Poyser Ltd., London.
- Pot A. 2012. Raven *Corvus corax* in de Kop van Drenthe in 2012. Drentse Vogels 26: 78-81.

- Pot A. & van Manen W. 2013. Opmars van de Raaf *Corvus corax* in Veenhuizen wreed verstoord. Drentse Vogels 27: 115-117.
- Renssen T.A. & Vogel R.L. 1993. Recente ontwikkelingen van de Raaf *Corvus corax* in Nederland. Limosa 66 (1993): 107-116
- SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.

Familiegroep van Ravenswoud, waarvan aantal met kleurring, op kadaver van schaap nabij Fochteloo, 15 september 2015 (Herman Feenstra). *Parents with colour ringed fledglings on carcass of sheep.*